

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Neveléstudományi Doktori Iskola
Neveléstudományi kutatások oktatási program

Doktori (PhD) disszertáció tézisei

Eredményes-e a hazai földrajztanítás?

A képesség-, készségfejlesztés gyakorlati nehézségei a középiskolai földrajzoktatás területén

témavezető: **Dr. Golnhofer Erzsébet** habil. egyetemi docens

készítette: **Szabó Júlia**

Budapest, 2013.

Tartalomjegyzék

Áttekintés a kutatásról

Problémafelvetés

A kutatás célja

A kutatás stratégiája, módszerei, mintája

A kutatás eredményei

Gondolatok a kutatás befejezése után

A tézisfüzetben hivatkozott irodalom

A disszertáció témájában megjelent publikációk jegyzéke – Szabó Júlia

Áttekintés a kutatásról

Problémafelvetés

A téma – a képesség-, készségfejlesztés gyakorlati nehézségei, valamint a természettudományos tárgyak tanítása során felmerülő eredményesség – napi aktualitás a közoktatás jelenlegi szakaszában. Tanulmányok figyelmeztetnek, hogy visszaesett a fiatalok érdeklődése a matematika, de elsősorban a kulcsfontosságú természettudományok – biológia, fizika, kémia – iránt, de a földrajz esetében sincs ez másként. Bár a helyzet megváltoztatása érdekében hazánkban több elképzelés, projekt – pl. a Széchenyi terv keretén belüli „TÁMOP”-3.1.3-10/1 KMR pályázat a természettudományos oktatás módszertanának és eszközrendszerének megújítására törekszik a közoktatásban – megvalósítása folyamatban van, a gyakorlatban egyelőre nehezen tapinthatók a változások.¹

A közoktatás természettudományos tantárgyi területén kialakult helyzet rendkívül összetett. „Természettudományos oktatásunk számos problémával küzd: hiányosság mutatkozik a természettudományos ismeretek alkalmazásában, a mindennapi élet természettudományos problémáinak megoldásában. Folyamatosan csökken a tanulók természettudományok iránti motivációja, a természettudományos tantárgyak népszerűsége: a diákok egyre inkább elfordulnak a természettudományos pályáktól...” (Nagy Lászlóné, 2010. 31.). A népesség egészére nézve egy olyan társadalomban, ahol egyre nagyobb mértékben támaszkodnak a természettudományos tudás és a technika felhasználására, a mindennapi élethez szükséges alapkészségek megszerzésétől nem tekinthetünk el a szélesebb néprétegek esetében sem. S amennyiben e területen nem kerül sor a mostaninál hatékonyabb fellépésre, Európa és ezen belül Magyarország hagyományos kapacitása a természettudományos és technikai innováció területén valószínűleg mérséklődik majd.

A természettudományok oktatásának közoktatási nehézségeit számtalan nemzetközi és hazai kutatás vizsgálja. A legszámosabb a matematikaoktatás eredményeivel és nehézségeivel foglalkozik (Csíkos, 2013, Somfai, 2006). Természetesen ennél kevesebb munka öleli fel a szűkebb értelemben vett *természettudományok*, – *biológia, fizika, kémia* – *tanításának problémakörét* (B. Németh, 2013.; Korom, 2013.; Molnár, 2013). S még vékonyabb a belőle vágott szelet, amint a témát a középiskolai földrajzoktatás megismerésére szűkítjük (M. Császár, 2004; Farsang, 2011; Makádi, 2005, 2006; Pajtókné, 2005; Ütőné, 2008). Kevesebb tudományos írás jelenik meg itthon és külföldön. Szigetszerű jelenségekkel, adott időben egy-egy lényeges oktatási problémát – tanítási – tanulási módszer (Gyenes, 2001, 2005), kétszintű érettségi vizsga (Ütőné, 2008) –, mérés (Gyenes, 2005; Szabó-Vízy, 2007) – érint a földrajzoktatás körülményeit feltáró publikációk többsége. A címben megnevezett probléma – a földrajzi képesség-, készségfejlesztés eredményessége a középiskolában – sem itthon, sem külföldön nem tartozik a leggyakrabban vizsgált témakörök közé. E jelenség oka az lehet, hogy a földrajztanítás tulajdonképpen „kilóg” a közoktatáspolitikai érdeklődésének, de a

¹ TÁMOP (Társadalom Megújulás Operatív Program)

természettudományos tudáskanon főáramából is. Ugyanakkor a földrajznak az utóbbi időben egyre erősebb hangot kapott társadalomtudományi vonulata - általános gazdasági fogalmak, demográfia, pénzvilág, stb. -, mely fogalomkör elsősorban a történelemmel, állampolgári ismeretekkel, közgazdaságtannal és szociológiával kapcsolja össze a geográfiát. Az utóbbi tíz-tizenöt évben vált erőteljesebbé ez a jelenség, a tantárgy keretein belül oktatott ismeretanyag társadalmi jelentőségének növekedése kapcsán. A szakemberek esetében az is tudatosult, – hogy a földrajz mindig is egyedi szerepet töltött be a közoktatás rendszerében, hiszen a térbeli tájékozódás egyedi csatornája – a matematika – geometria –, valamint a rajz és műalkotások elemzése tantárgy mellett – az iskolai oktatás keretein belül. Ám az is felmerül, hogy a digitális és virtuális világ rohamos terjedésével akár veszélybe is kerülhet közoktatásbeli létének lényege. A diákok egyre inkább elszakadnak a természettől, a virtuális világ jóval erőteljesebb szerepet játszik életükben. Így a földrajztanítás során – sokkal inkább, mint eddig bármikor – szem előtt kell tartanunk a tantárgy meghatározó képesség-, készségfejlesztő jellemvonásait, hogy megvalósíthassuk tanításának céljait. Gyakorlati tapasztalataim és szakirodalmi tájékozódásom ebben erősít meg.

A fent említett szakmai érvek mellett személyes érdeklődésem is a földrajztanításon belüli képesség-, készségfejlesztési nehézségek vizsgálatához vezetett. A középiskolai földrajzoktatásban a hetvenes évek második fele óta tevékenykedem. Szaktanárként (1976-), munkaközösség – vezetőként (1978-), de vezetőtanárként (1983-) és szaktanácsadóként (2005-) is törekedtem e közoktatási szeglet folyamatos jobbítására. A megnevezett téma számomra a szakma lényegét fejezi ki, melyet fejlődése érdekében célszerű összefoglalni. Annál is inkább, mert a középiskolai földrajzoktatás valódi gyakorlati oldala csak sok évtizedes munka eredményeként rajzolódik ki a pedagógus előtt, és az életút végén már kevesen vállalkoznak hétköznapi tanítási tapasztalataik írásbeli összefoglalására. A földrajztanításban eltöltött évtizedek tapasztalatai a kutatás irányába ösztökéltek, hogy válaszolni tudjak a szakma gyakorlati oldalán felmerülő problématerületekre.

Egészen közelről akkor találkoztam a témával, amikor a Fővárosi Pedagógiai Intézetben – később Mérei Ferenc Fővárosi Pedagógiai és Pályaválasztási Tanácsadó Intézet – a szakfelügyelet működése helyett elkezdődött a tantervet támogató szaktárgyi szaktanácsadás (2005), melyben személyesen is feladatot kaptam: feladatírás, versenyszervezés, tanártovábbképzés, iskolai szaktárgyi szaktanácsadás, mérés-értékelés stb. Kézenfekvő tehát számomra a legutóbbi évek (2005-2012.) „Földünk és környezetünk” szaktanácsadói látogatásainak, jegyzőkönyvi adatfelvételi empirikus adataival megtámogatott időszakát behatóan kutatni. E munka során erősödött bennem, hogy érdemes tantárgyunkat a tanterv által szabályozott képesség-, készségfejlesztés tükrében megvizsgálni, eredményességét és problémáit megvilágítani. Ilyen megközelítésű vizsgálat nem készült mostanában a földrajz esetében. A 2003-ban hazánkban bevezetett Nat, – a kompetencia alapú oktatás vezérelte képesség-, készségfejlesztés – ugyanis óriási visszhangot váltott ki nem csak a pedagógusok, de az egész társadalom körében. Pozitív és negatív értékelések kereszttüzében állt. A természettudományos közoktatás gyakorlatában leggyakrabban sarkított formában került elő a problémafelvetés, hogy tényanyagot oktassunk, vagy kompetenciát fejlesszünk az

egyres természettudományos tantárgyakra eső amúgy is szűkössé vált időkeretben? Kiemelt helyre kerül a felmerülő problémák között, a „tartalomba ágyazott képességfejlesztés” kérdésköre is. Kissé leegyszerűsítve ezek a sarkított kérdésfeltevések arra a helyzetre hívják fel a figyelmet, hogy milyen gyorsan kerülnek át a neveléstudományi (elméleti, gyakorlati), illetve földrajzmódszertani elméleti felvetések a tanítás gyakorlatába. Ez felveti a 2003-as Nat implementációjának problémáját és azt a megközelítést, hogy a képesség-, készségfejlesztést érdemes a tanóra felől szemlélni. Munkámból adódóan lehetőségem nyílt a tanórai szaktanácsadói jegyzőkönyveket elemezni és értelmezni. Úgy véltem, a tanóra felőli megközelítéssel eljuthatok olyan elméleti és gyakorlati következtetésekig, amelyek hasznosíthatóak a gyakorlati munkában.

Úgy vélem, hogy eredményeket a képesség-, készségfejlesztésében csak a megváltozott tanórai gyakorlattól, – a tanítás – tanulás megváltozott szemléletétől – remélhet a szakma. A TIMSS, PISA, s a hazai kompetencia – mérések is azt sugallják, hogy a földrajz kevésbé hangsúlyos tantervi jelenléte ellenére – számot vetve témáinak egyediségével: a földi tér és a világegyetem, a földtörténeti idő, kapcsolatrendszerek a földi térben és időben, – sajátos szerepet tölt be az általános természettudományos közoktatási gyakorlatban. A neveléstudomány ma irányt mutató legjellegzetesebb fejlesztési megközelítéseinek szempontjait hordozza, így például a gondolkodás fejlesztését, problémamegoldást, modellalkotást, stb. A nemzetközi és hazai elméleti és gyakorlati trendek megismeréséből megfogalmazható, hogy kutatási eredményei feltehetően felhasználhatók lesznek a tanulás tanítása kutatásában, ill. fejlesztésében, valamint a földrajzmódszertan tanítása és gyakorlati alkalmazása területén is.

A hazai és nemzetközi mérési eredményeket tervezem összehasonlítani a földrajzoktatás gyakorlatában megjelenő képesség-, készségfejlesztés problémáival. Mely területen vagyunk erősebbek és gyengébbek? Mit jelent az „alkalmazás” felé haladó, – a PISA óta különösen felértékelődő – gyakorlati kompetenciákat középpontba helyező természettudományos oktatás.

Számos problémát jelentett a 2003-ban bevezetett Nat implementációja, gyakorlati megvalósítása, melyről kevés információnk van. Ezek nélkül nemigen lehet növelni az oktatás hatékonyságát, tehát kutatásom ehhez a problémakörhöz is kapcsolódik.

A kutatás célja

A földrajzoktatás területén kirajzolódó fent megnevezett problématerület – bár közoktatási „főáramot” nem érint – de a vizsgálódásból körvonalazódik a természettudományok tanulás – tanítási folyamatának néhány fontos sajátossága, valamint nehézsége.²

Munkámban elméleti és empirikus kutatások alapján tekintem át a jelenlegi földrajzoktatás problémáit, különös tekintettel a tanórai képesség-, készségfejlesztés sajátosságaira. Kutatásommal egyszerre próbálom a természettudományos, benne a földrajzi képesség-, készségfejlesztés nemzetközi és hazai kutatási eredményeit a szakmai közösséggel tudatosítani, ill. saját kutatási eredményeimmel hozzájárulni a középiskolai földrajzi képesség-, készségfejlesztési sajátos problémáinak megismeréséhez, megismertetéséhez, valamint jelentésének elmélyítéséhez és megértéséhez. Mindezt integrálásra törekvő megközelítésben teszem, hogy összekapcsolhatóvá váljanak a nemzetközi vizsgálatok, a hazai kompetenciamérések, valamint a hazai földrajzoktatás gyakorlatában megjelenő képesség-, készségfejlesztés sajátosságai és problémái.

A fentiek alapján kutatásom céljai a következők voltak:

1. A mai földrajzoktatás sajátosságainak és problémáinak feltárása.
2. A földrajzoktatás eredményességét jelentő hazai és nemzetközi empirikus kutatások tanulságainak összegzése a képesség-, készségfejlesztés szempontjából.
3. Vizsgálni a magyar földrajzoktatás képesség-, készségfejlesztésben mutatott eredményességét, illetve nehézségeit, fókuszban a tanítási órákkal.
4. Az elméleti és empirikus kutatások alapján összegezni a képesség-, készségfejlesztő földrajzoktatással kapcsolatos kihívásokat és lehetséges válaszokat.

A kutatás stratégiája, módszerei, mintája

A kutatás során induktív és deduktív megismerési stratégiát is egyaránt alkalmaztam, amelyekben kvalitatív és kvantitatív adatgyűjtések és elemzések egyaránt megjelentek. A deduktív megközelítés során a nemzetközi és hazai szakirodalom áttekintésével kíséreltem meg feltárni a középiskolai földrajzi képesség-, készségfejlesztés problémáit. Ezekben az áttekintésekben törekedtem a neveléstudomány és a földrajzmódszertan közös metszéspontjait és következtetéseit a középiskolai gyakorlat számára is megfogalmazni. Hasonló módon tekintettem a témához közel álló természettudományos területek – matematika és a szűken értelmezett természettudományos tantárgyak biológia, fizika, kémia – felhalmozott hazai és nemzetközi tapasztalatainak elemzésére, hiszen úgy vélem, hogy ebből az irányból is lesz lehetőségem a földrajzoktatás sajátosságaira, illetve problémáira, kihívásaira rátalálni.

² a „főáram” alatt értem a szakma, hogy a földrajzot most éppen nem sorolják a szorosan vett természettudományos tantárgyakhoz (biológia, fizika, kémia) hazánkban.

A nemzetközi főként természettudományos empirikus vizsgálatok –TIMSS, PISA – másodelemzésével a témához tágan tartozó területek összefüggéseit próbáltam megragadni, hiszen a szövegértés, a matematikai és a természettudományos képességek és készségek vizsgálata minden középiskolai tantárgy oktatásában benne foglaltatnak. Ennek okán ezek befolyásolják a földrajzoktatás eredményességét is. E logikához kapcsolódóan elemeztem a hazai kompetencia vizsgálatokat és azokat az egyedi kutatásokat, amelyek információkat adtak a mai hazai földrajzoktatás képesség-, készségfejlesztő tevékenységéről, eredményességéről.

A földrajzoktatással kapcsolatos elvárásokat a 2003-as Nemzeti alaptanterv dokumentumelemzésén keresztül tártam fel. Azért került sor a 2003-as Nat elemzésére, mert ez az oktatáspolitikai dokumentum volt érvényben az általam vizsgált földrajz órák (2005-2012.) idején.

A földrajzoktatásban érvényesülő képességfejlesztés sajátosságait, ahogy már fent jeleztem, a szaktanácsadói tevékenységhez kapcsolódó óralátogatási jegyzőkönyvek elemzésével oldottam meg. A kvalitatív adatgyűjtést kvantitatív és kvalitatív feldolgozás követte, mellyel a jelenlegi földrajztanítás területén mutatkozó pillanatnyi helyzetet, egy időszak pedagógiai valóságát idézi fel (Falus, 2004. 20).

A következőkben röviden tekintsük át, hogy az egyes kutatási célok mentén milyen kutatási módszerek alkalmazására kerül sor!

1. A mai földrajzoktatás sajátosságainak és problémáinak feltárása:
szakirodalom és dokumentumelemzés
2. A földrajzoktatás eredményességét jelentő hazai és nemzetközi empirikus kutatások tanulságainak összegzése a képességfejlesztés szempontjából
empirikus vizsgálatok másodelemzése
3. A magyar földrajzoktatás képességfejlesztésben mutatott eredményessége
tanítási órákról készült 220 jegyzőkönyv kvalitatív és kvantitatív elemzése. (A természettudományos tanórákutatás, a részben strukturált megfigyelés és a dokumentumelemzés kombinációjaként kezelhető kutatási módszer.)
4. Az elméleti és az empirikus kutatások alapján összegezni a képesség-, készségfejlesztő földrajzoktatással kapcsolatos kihívásokat és lehetséges válaszokat és megoldásmódokat.
szakirodalom elemzése és empirikus kutatási eredmények összegző értelmezése.

Az empirikus másodelemzéseknel, alapvetően országosan reprezentatív mintákon alapultak az elemzések és értelmezések. A szaktanácsadói jegyzőkönyveknél nem volt reprezentatív a minta (Falus, 2004, 25.), tudniillik hozzáférési alapú mintavételre volt lehetőségem.

Módszerválasztásaim során a társadalomtudományokban megjelenő pozitivista, kvantitatív (Bertalan, 2006), oknyomozó vizsgálódások helyett a kvalitatív módszerek (Szabolcs, 2001, 9.) és módszer-együttesek (Szokolcsy, 2004) alkalmazását részesítettem előnyben. Ugyanakkor szem előtt tartottam, hogy a nemzetközi és hazai szakirodalom már nem tartja

mereven szétválaszthatónak a pozitívista és az értelmező kutatás logikáját. Sok esetben erőltetettnek érzi a kvalitatív-kvantitatív megközelítést, és a mérhetőségre vonatkozóan is utalnak a köztük lévő átjárhatóságra (*Nahalka*, 2001.; *Schmidt-Wulffen*, 2008, 78; *Neeb Kerstin*, 2009, 11-21.). Úgy vélem, hogy ez a kombinált (mixed) kutatási stratégia és módszer, illetve megközelítés segítheti a legeredményesebben a földrajzi képesség-, készségfejlesztés nehézségeinek feltárását, így kerülhet a földrajzórán zajló szóbeli képesség-, készségfejlesztés a valódi „terepkutatás” középpontjába.

Munkámban a hangsúly a feltáráson, a bemutatáson, a földrajzórán zajló „jelenségek felfejtésén” (*Szabolcs*, 2001, 21.) van. Az empirikus elemzés szemlélete gyakorlati oktatási tapasztalatokon nyugvó és erőteljesen reflektív Munkám érvényességét illetően az un. „trianguláció” (*Golnhof*, 2001; *Szokolcsy*, 2004, 528.) elvének szem előtt tartásával készült. Feltáró kutatásomban a képesség-, készségfejlesztéssel kapcsolatos adatok több forrásból (lásd másodelemzések, és dokumentumelemzések) való begyűjtésével próbáltam biztosítani.

A kutatás eredményei

„Az iskola dolga, hogy megtaníttassa velünk, hogyan kell tanulni, hogy felkeltse a tudás iránti étvágyunkat, hogy megtaníttson bennünket a jól végzett munka örömére, és az alkotás izgalmára, hogy megtaníttson szeretni, amit csinálunk, és hogy segítsen megtalálni azt, amit szeretünk csinálni”

(Szent - Györgyi Albert)

Szaktárgypedagógiai kutatásom bemutatta az elmúlt évek földrajztanítási gyakorlatának változásait: eredményeit, problémáit és sajátosságait. Mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalom áttekintésében törekedtem a problémakör multidiszciplináris megközelítésére.

1. A mai földrajzoktatás sajátosságainak és problémáinak feltárása

A földrajz *sajátos helyet* foglal el a hazai közoktatás rendszerében. Lényeges változások jelentek meg a geográfia tudományában az elmúlt idő alatt: a földrajzi determinizmustól az oknyomozó – magyarázó földrajzra keresztül az alkalmazott földrajzig jutott el.

Szakirodalmi elemzés alapján (vö. 2. fejezet), az iskolai oktatás területén a változtatás a tananyagtartalom átalakításával kezdődik (lásd *11. ábra*). A geográfia tudománya, – mint körülöttünk minden tudományterület, de különösképpen a műszaki és természettudományok – hatalmas ütemben változnak. A ma embere számára a legfontosabbnak tartott földrajzi tartalmú probléma, hogyan képes a Föld eltartó-képességét megőrizni, mennyire fenntartható a mai fejlődés üteme. Ez a feszítő kérdés például csak az elmúlt évtizedben került az ismeretanyag középpontjába, más lényegesnek tartott

geotudományi (elsősorban geológiai és térképészeti), illetve gazdaságtörténeti – közgazdaságtani újdonság (a pénz világa, TNC, stb.) újdonság mellett.

A tantervek minden megújulás alkalmával a lehető legkorszerűbb geográfiai – geotudományi környezetvédelmi, illetve társadalomföldrajzi ismeretanyagot próbálják meg a diákok elé tárni. Érvényes ez a Nemzeti alaptanterv 2003-ban bevezetett változatára, de hasonlóképpen áll a Nat 2012-re is.

A földrajzoktatás gyakorlati nehézsége, – és megkülönböztető sajátossága minden tudományok között –, hogy *hidat alkot* az egyes ismeretmezők között. Kiemelkedően fontos szerep hárul a földrajzra, mint *szintetizáló és integráló* tantárgyra. Nem csak leírja a dolgokat, okokat keres és megmagyarázza, kritikai megközelítéssel él és prognosztizál, s eközben a történések mélyére tekint (vö. 5. fejezet). A földrajz ugyanis *erőteljesen kapcsolatokra épülő tantárgy*, ahol a jelenségek számos oldalról megvilágítottak, elsősorban az információszerzés és – feldolgozás képességének fejlesztése segítségével. De a valóságban nem csak az új ismeretek, hanem ennél még fontosabbak a velük együtt elsajátítható *általános készségek, mint írás, olvasás, számolás*. Ugyanis földrajzi tartalmú szövegeken tanulnak a gyerekek írni és értelmezni, matematikai és statisztikai mennyiségekkel kell műveletet végezniük, műholdfelvételeket, grafikonokat, diagramokat, térképeket, valamint földrajzi tartalmú nyomtatott és digitális médiumokat kell használniuk az iskolában és az életben, illetve tudniuk is kell ilyet létrehozni.

A geográfia tértudomány, ezért a földrajzban *a térbeli valamint időbeli képesség-, és készségfejlesztés kerül a leginkább előtérbe a tanulók gondolkodási képességének, és készségének fejlesztése mellett*. A gyakorlat megfelel ebben az értelemben a tantervi elvárásoknak, amennyiben elől áll a fejlesztendő területek között *az információszerzés képességének-, készségének fejlesztése*. A szaktanácsadói tanórai megfigyelések szerint a fent említett földrajzoktatási sajátosságok állandóan ott rejtőznek az órán.

A számtalan természet-, ill. társadalomtudományi *összefüggés felfedése, modellezése, alkalmazása*, elvont és komplex feladatot ró a tanulóra és a tanárra. A *gondolkodási képességek és készségek folyamata mellett erőteljes gyakorlati módszertani ismeretek megszerzésére is módjuk lehet a diákoknak, amennyiben azt a tanórán a segítő, háttérszerepet felvállaló tanár lehetővé teszi*. A továbbiakban komoly *nevelési lehetőség* is rejlik pl. a gazdasági integrációk sajátosságainak bemutatásában, az integráció – Európai Unió – és a nemzeti identitás – Kárpát-medencevidék – kialakításában, de napjaink egyik legvitatottabb természettudományos témája, az „ökológiai lábnyom” kérdésének értékelésében. Mindezt tényeken alapuló érveléssel, és szerencsés esetben gyakorlatból vett tapasztalatok alapján éri el a földrajz a hétköznapiakban.

Empirikus statisztikai vizsgálatomban ez alatt az adat alatt kb. egyharmad egységponttal helyezkednek el a *problémamegoldás, és a gyakorlati élethez kötődő készségek-, képességek fejlesztés*. A gondolkodási (érzékelés, emlékezet, fogalomalkotás, jelképesítés, stb.), a kommunikációs, valamint a fent említett képességek-, készségek fejlesztése az empirikus adatok elemzése alapján még nem kerülnek tudatosan központi helyre a földrajztanárok óravezetési gyakorlatában.

A nemzeti alaptanterv, mint alapvető dokumentum elemzése azt mutatta, hogy a képesség-, készségfejlesztés gyakran csak fontossági, alkalmazási sorrendje egyezik a nemzetközi és hazai mérésekben kialakított gyakran csak rejtett elvárásokkal, de ez a vizsgált időszakban még nem valósult meg maradéktalanul a tanórán zajló gyakorlati tanításban. A kezdeményeket ebbe az irányba már fel lehet felfedezni (vö. 7. fejezet) az általam elemzett tanórákról készített szaktanácsadói jegyzőkönyvekben.

Az elméleti és empirikus elemzések azt jelzik, hogy a földrajzoktatást állandóan jellemző problématerületek a következők:

- A tantárgy belső tartalmi szerkezetének folyamatos felülvizsgálata, rendezése és frissítése szükséges. Különös tekintettel a haza földrajzának megfelelő súlyú tárgyalására az életkori sajátosságok tiszteletben tartásával.
 - Az iskolák földrajzi szemléltető taneszközökkel, elsősorban IKT eszközökkel való ellátása és állandó frissítése.
 - Az iskolai oktató-nevelő munka színvonalának ellenőrzése az intézményen belüli és intézményen kívüli szaktanácsadás, hatékony rendszerének újjáépítésével.
 - Az aránytalanul szűk órakeretének – 1,5 – 2 óra/hét – lehetőség szerinti –tantervi/ de legalább intézményi keretek közötti – bővítése, valamint az életkori sajátosságoknak való megfelelés felülvizsgálata, ugyanis felsőbb évfolyamokra lenne célszerű helyezni elsősorban a térbeli kompetenciák fejlődésének (Csépe, 2012, Makádi, 2012) törvényszerűségei miatt. A tanórán kívüli oktatás lehetőségeinek tantervi/intézményi szintű megteremtése.
 - Elengedhetetlen a gyakorló pedagógusok hatékony továbbképzési rendszerének átgondolása.
2. A földrajzoktatás eredményessége: hazai és nemzetközi empirikus kutatások tanulságainak összegzése a képesség-, készségfejlesztés szempontjából

Nézzük legelőbb, hogy mit, milyen módon vizsgáltak a földrajzoktatás területén a képesség-, készségfejlesztés szempontjából.

Az utóbbi évek hazai, „kisszámú” mintán végzett egyedi empirikus kutatásainak mindegyike a képesség – készségfejlesztés „írásbeli” vizsgálatához kapcsolódott. Az általános iskolai szaktanári, diagnosztikus tudásszint felmérést (Gyenes, 2005.), két évvel később a középiskolai földrajzi képesség-, készségfejlesztéssel, illetve kompetencia – értelmezéssel foglalkozó szaktanácsadói tapasztalatok követték (Szabó-Vízy, 2007). Az elszigetelt kutatások azonban nem vizsgáltak tanórai, „szóbeli” képesség-, készségfejlesztést a középiskolában.

A tartalmon és a tevékenységen alapuló képesség-, készségfejlesztés, a kompetencia alapú oktatás mellett a Nat – 2003 a minőségbiztosítást is magával hozta, mint segítő szándékú implementációs intézkedést. Ehhez is kötődően Magyarországon ekkor írtak először (2007-2008. tanév május 8.) a tanulók kompetencia – felmérést. A megjelölt hazai tudásterületek a nemzetközi vizsgálatokéval csak részben esnek egybe, hiszen a szövegértés mellett a matematikai eszköztudás vizsgálata kerül nagyító alá, a természettudományos kompetenciatérület viszont elmarad. A nemzetközi mérésekhez hasonlóan, nem a Nat – 2003 követelményeinek kell elsősorban megfelelniük diákjainknak, hanem a mindennapi életből vett feladatok megoldása áll a középpontban, ahol gyakorlati tudásuk alkalmazását várják el tőlük.

A szövegértés követelményei – szövegtípusok és műveleti szintek - mára elfogadottak (vö. Melléklet 1., Melléklet 2., Melléklet 3.) más tantárgyak írásbeli és szóbeli feladatai, így a földrajz számára is. Hasonló helyzetet fedtem fel kutatásom során matematikából is. A síkban és térben történő logikus tájékozódás, eligazodás, majd a gondolkodási műveletek típusai – tényismeret, rutin; modellalkotás; komplex megoldások és kommunikáció – a földrajz, mint természettudományos tantárgy hangsúlyait segítenek elhelyezni, megerősítik a tantervhez kapcsolható gyakorlati feladatok kiválasztását.³

A hazai kompetencia – vizsgálatok mérési eredményei megerősítik, hogy a gondolkodási műveletek fejlesztése minden tantárgy feladata kell, hogy legyen. A természettudományos tantárgyak esetében elsősorban a matematikaéval mutatnak hasonlóságot (Nahalka, 2001; Csapó, 2003). Nem hagyható figyelmen kívül a természettudományos tantárgyak találkozási felületeinél, de a kulcskompetenciák között felmerülő szegletekben sem pl. Coriolis erő a földrajzban és a fizikában (Szeidemann, 2013. 352-357.) a tantervben is megjelenő fogalom, a „transzfer” jelentősége. Másrészt a kulcskompetenciákra épülő kiemelt fejlesztési területek is teljes mértékben erre a fogalomra hagyatkoznak (pl. gazdasági és környezettudatosságra). Mint ismeretes, a földrajz interdiszciplináris jellege szoros közösséget jelent a másik tudománycsoporttal, társadalomtudományok egy részével – gazdaságtörténet, közgazdaságtan, szociológia, filozófia –, ill. más tudományterületek pl. művészetek, idegen nyelvek tanulásával is. A fent említett „képesség együttes”, – a „transzfer” fogalmát is beleértve –, komoly részt vállal e tantárgyi területek közös fejlesztési lehetőségeiben (Csapó, Szabó, 2012. 38.)

A nemzetközi vizsgálatok eredményességüket tekintve általában elmarasztalják a hazai középiskolai természettudományos oktatást.

A földrajz – önálló tudományterületként/tantárgyként nem található meg a nemzetközi vizsgálatok méréseiben – csak részterületet fed le a PISA természettudományos ismerethálóban. A földrajzoktatás eredményessége azonban erős összefüggést mutat más természettudományos tantárgyak – matematika, biológia, fizika, kémia – eredményességével, ugyanis a természettudományos képességek megszerzése nagyon szoros összefüggésben áll egymással (Csapó, 2003). Elvárható az oktatási szakemberektől, hogy e képességeket és

³ A matematika feladattípusaihoz hasonlóak (vö. Melléklet 3.) - nevezetesen a feleletválasztós, és a nyílt végűek -, mindennaposak tantárgyunkban a mértékegységekkel való műveletek, területszámítás, százalékszámítás, stb...

készségeket még inkább tantervre szabottan, kerettantervre koncentráltan, közös szemlélettel, harmonikus, együttes fejlesztésre ösztökéljék.

A TIMSS vizsgálat a Földön játszódó folyamatokra koncentrált elsősorban az általános iskolai tananyag elsajátításakor. Olyan ismereteket kér, melyek a magyar tantervben is évfolyamról, évfolyamra megtalálhatók.

A PISA elvárások a tartalmat illetően nem ennyire konkrétak. Mást követel, nagyobb szerepet szán a földrajz keretein belül oktatott integrált természet-, és társadalomtudományos tudásnak. Tudáselemeivel, főleg gondolkodási műveleteivel és kiváltképpen pedig alkalmazási területeivel a valós élet problémáinak ismeretét, döntéshozatalt és az elsajátított elvek társadalmi hasznosítását várja el a középiskolástól.

Alkalmazást, értelmezést, gondolkodást, modellezést, kreatív problémamegoldást, prognosztizálást várnak el a diákoktól és felhívják a tantervírók és pedagógusok figyelmét arra, hogy nem az információ mennyisége, hanem a gondolkodási készségek és képességek fejlesztése a döntő. Az egész tudás mögött ott található az összes közoktatási tudományterület/tantárgy között húzódó képességnyalábok együttese (vö. 5. 6. 7. fejezet) elsősorban a gondolkodásfejlesztés mozzanatait, valamint a „konstrukció” és a „transzfer”, mely mai elképzelésünk szerint valódi segítséget nyújt már a középiskolában felmerülő feladatok megoldásainak feltárásában.

3. A magyar földrajzoktatás képesség-, készségfejlesztésben mutatott eredményessége, illetve nehézségei, fókuszban a tanítási órákkal

Empirikus kutatási és személyes tanórai földrajz szaktanácsadói tapasztalataim alapján úgy láttam, hogy a mai magyar középiskola a földrajzórakon is elsősorban a személyiség kognitív szféráját erősíti. A látogatott tanórák több mint háromnegyedében új tananyagot dolgoztak fel a kollégák (ld. 10. és 11. fejezet). Annak ellenére így van ez, hogy a szakirodalomból jól ismerjük: a gyermek egész személyisége csak bonyolult mechanizmusokon keresztül fejleszthető (Angelusz, 1996; Bábosik, 2002; Schaffhauser, 2001), s ha csak újabb és újabb információkkal bombázzák a tanulókat, akkor ezek elmélyült feldolgozása csorbát szenved. A kutatók teljesítményt növelő tényezőként tartják számon az érdeklődés terjedelmét, és mélységét, a teljesítménymotivációt, a szándékot, az érzelmi stabilitást a tanuló részéről (Kürti, 1988). De semmiképpen sem javasolják a „...még több időt valamivel eltölteni...” szlogenjét. (Nagy József, 2001) Iskolája válogatja a látogatott fővárosi intézményekben is, hogy mennyire komoly elkötelezettséggel fordulnak a személyiségfejlesztés, az egyéni képességek-, készségek fejlesztése felé.

A gyakorlati földrajzoktatás még jelentősen eltér a Nat-2003 tantervben elvárttól. A Nat – 2003 - ban kifejtett *kompetenciaalapú, tanulásközpontú, tevékenységre alapuló* a képesség-, készségfejlesztést, valamint az ismeretek és módszerek – pl. ábraelemzési, térképolvasási - átadásának feladatát, s ezzel összefüggésben a magyarázatok és előrejelzések természeti környezetünkhöz kapcsolódó globális földi jelenségekhez kötődő prognosztizáló elvárásait

még nem valósítja meg maradéktalanul a mindennapi földrajzi tanítási gyakorlat. A tantervben feltételezett, problémafelvető, kritikus és kíváncsi tanulói attitűd kialakítása, a tudományos fejlődéssel kapcsolatos felelős gondolkodás központba állítása még nem érvényesül eléggé hatékonyan és széleskörűen.. Bár a tartalomba ágyazott képességfejlesztés elvének az ismeretanyag – különösképpen a 9. évfolyamtól – megfelel, s benne jelentős hangsúlyt kap az alkalmazás és értelmezés, ugyanakkor sem a további személyiségfejlesztő elvek (vö. tevékenykedtetés), sem pedig a tanulói módszertani kompetenciák fejlesztése még nem kellő mélységű (ld. 6. és 7. fejezet), nem éri el a tantervben előírt minőségű támogatottságot.

A szaktanácsadói óralátogatások nagy előnye, hogy rövid időn belül feltárja a tanórai gyakorlat jellegzetességeit. Követhetők a tevékenységek és a velük járó képesség-, készségfejlesztés, a foglalkozások erős és gyenge pontjai így feltárhatóvá válnak, korrigálhatók az esetleges nehézségek. Általuk feltárható, hogy a modern tanulási eszközök, módszerek, az affektív tényezők (pl. motiváció) mellett, további tanulást meghatározó elemek jelennek meg a mai középiskolai képesség-, készségfejlesztésben. A földrajzi tananyagtartalom mellett pl. alapvetéssé vált a keresztntantervi kompetenciák (Kerber, 2005. 9.) fejlesztése is. Az elvárások elsősorban a „tantárgyköziség” érvényesítését, a tanulókhoz igazodó tanulásszervezési eljárások alkalmazását, (differenciálás, csoportmunka, kooperatív munkaformák, projekt módszer), a kompetenciafejlesztés gyakorlatát (problémamegoldás, kommunikációs képességek, együttműködési képességek, más szemléletű tanulás felfogás), valamint a modern taneszközök (IKT eszközök, programcsomag, stb), használatát fogalmazzák meg.

A tanórákutató adatai szerint a tananyagtartalom „leadása” sajnos még mindig a középiskolai földrajztanítás egyik vezető oktatás-módszertani jellemzője. Kevesen koncentrálnak a kollégák közül az órákon a tevékenykedtető és a gondolkodtató, problémamegoldó módszertani lehetőségekre (vö. 6. és 7. fejezet). A pedagógus esetében – a Nat -2003 szerint – a tanulási folyamatot irányító, támogató, értékközvetítő szerep vállalása domináns, ahol a tanulói képességekhez igazodó differenciálásnak (vö. Nat – 2003), adaptív oktatásnak (M. Nádas, 2004) kellene, döntő szerepet adni. E megközelítés és gyakorlat csak az intézmények és a földrajzot oktató pedagógusok kis hányadában tudatosulnak és érvényesülnek.

„Az iskoláját: miért késik a közoktatás megújítása?”(Csapó, 2009) c. cikkében továbbra is oktatási rendszerünk megújítását szorgalmazza. Véleménye szerint nincs világos elképzelés arról, hogy milyen az a tudás, amelyet az iskolában el kellene sajátítani. Nem visz előre, ha olyan fogalmakat vezetnek be, amelyek tartalmában nincs legalább valamiféle szakmai konszenzus. Ilyen a „kompetenciaalapú oktatás”, amelyet a szakma nem igazán dolgozott még fel.

A tanórai „szóbeli” munkáról alig-alig állnak rendelkezésre értékelhető kutatási adatok, így visszacsatolás nélkül nehezen megoldható a tanárok munkájának támogatása. A tanórai tanítási módszerek akár évtizedekkel is elmaradhatnak a lehetőségektől, a kívánalmaktól. A gyakorlati földrajzóráról készült nem reprezentatív empirikus adatokon nyugvó, korábbi

kutatások (Makádi, 2009, Visi, 2010.) is eljutnak a következő megállapításhoz: a sikeres változás egyik titka az, hogy a pedagógusoknak a módszerek nagyon gazdag repertoárjával kellene rendelkezniük, amelyből a különböző tanulási helyzetekhez illeszkedve válogathatnának (vö. 6.7. fejezet).

4. Összegzés: a képesség-, készségfejlesztő földrajzoktatással kapcsolatos kihívásokat és lehetséges válaszokat

A földrajz tantárgy legnagyobb kihívása az elkövetkező időre, hogy a diáknak nincs már élő, tudatos, valós kapcsolata és tapasztalata a térrel és a természettel. Másrészt mert ilyen jellegű feladatokat már az iskola sem tud számára biztosítani, hiszen nincsenek meg hozzá a tanórán az elemi feltételek sem. Meg kell teremteni a tantervben és az egyes intézményekben is az iskolán kívüli tanulás szervezéstechnikai és anyagi feltételeit.

Hasonlóképpen kihívásnak tekinthető a gyakorlatban, hogy a közoktatásban megtörténik - e a tanítást ma még hatékonyan segítő analóg tanítási eszközök pótlása, avagy beszerzése minden közoktatási intézmény számára. Még sokkal hangsúlyosabb nehézség, a digitális tananyagok irányába való „átbillentés” minden hazai középiskolában pl. digitális tábla, e-könyv, stb.

Az új didaktikai helyzetek és a hagyományok viszonyának békés, de tudatos átmenetben kell folytatódnia. A tanulói tevékenységet (vö. „actio”, mint viselkedésváltozást kell értelmezni). Minden új tanterv a régebbiből építkezik. Egy teljesen új tantervi koncepció ugyanis nem lenne tekintettel az iskolai didaktikai szituációkra, valamint a tanárok képzettségére sem, amely a valóságtól teljesen idegen lenne. A hatékonyabb változtatásra azonban a földrajzmódszertanban is törekednünk kell. Ennek kulcsa pedig a pedagógus és a tanártovábbképzés. Kevés a pedagógusok tudása pl. a kompetenciákról, a kompetencia fejlesztésének lehetőségeiről, ezért az ezzel kapcsolatos pedagógiai kultúra fejlesztésére kellene törekedni. Így pl. a reflektív tanári attitűd kialakítására, az egy osztályban tanító tanárok együttműködésének erősítésére a szakmai munka területén. A kompetencia fejlesztésével kapcsolatos tudás növelése, az újabb tanulással kapcsolatos tudás gazdagítása lehetne a pedagógusképzés és továbbképzés feladata, stb.

Gondolatok a kutatás befejezése után

A földrajztanítás lényege egy gondolkodásmód megtanítása. Tanulási folyamata pedig erősen átalakult az elmúlt időben: másként, mint eddig. Érdemes lenne a kutatást ebben az irányban tovább folytatni. Szükség lenne a földrajztantervhez és szorosan értelmezett társtudományai valamint a földrajzmódszertan tágan értelmezett területe felőli kutatásokra. A határterületeken megfogalmazható elvárásokat tudatosan szükséges felépíteni a tanítás hatásfokának emelése érdekében. Mindamellettszükség lenne a tanítás-tanulás tárgyi és személyi feltételeinek vizsgálatára is.

A t  z  f  zetben hivatkozott irodalom

- Ball  r Endre (2004): *A tantervelmélet útjain. Válogatás négy évtized pedagógiai írásaiból.* AULA Kiadó, Budapest.
- Bertalan László (2006): A kvantitatív társadalomkutatás modelljei. Klasszikus módszertani írások. Helikon, Budapest
- Csapó Benő (2003): A képessegek fejlődése és iskolai fejlesztése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csapó Benő – Szabó Gábor (2012): Tartalmi keretek a természettudomány diagnosztikus értékeléséhez. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- M. Császár Zsuzsa (2004): Magyarország oktat  s  ldrajza. Pro Pannónia Kiadó, P  cs
- Csépe Valéria (2012): A pszichológia helye és szerepe a természettudományi oktatási módszerekben. A tanári tudás jelene és jövője (2012. febr. előadás az ELTE, TTK F  ldrajztansz  k  n)
- Cs  kos Csaba (2013): A fejben számolás stratégiáinak vizsgálata háromjegyű számok összeadásával negyedik osztályos tanulók körében. In: Az iskolai sikerességet befolyásoló kognitív és affektív tényezők értékelése (szerk. Molnár Gyöngyvér   s Korom Erzsébet) Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., Budapest. (31-47.)
- Falus Iván (2004. szerk.): Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- Farsang Andrea (2011): Földrajztanítás korszerűen. GeoLitera, Szeged.
- Golnhofer Erzsébet (2001): Az esettanulmány. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Gyenes Csilla (2001): Földrajzi tudásanyag mérése a budapesti középiskolák 9. osztályában *Budapesti Nevelő, Budapest.*
- Gyenes Csilla (2005): Kerületi diagnosztikus tudásszint mérés 7.   vfolyamon a természetismeret tantárgy 5-6.   vfolyamos követelményei al  p  jn. Budapest, Újpest, IV: kerületi Pedagógiai Szolgáltató Központ
- Haubrich, Hartwig (2006): Geographie unterrichten lernen. Die neue Didaktik der Geographiekonkret. Oldenburg Schulbuchverlag GmbH München (16.)
- Korom Erzsébet (2013): Az anyagok tulajdonságaival, változásaival kapcsolatos alapfogalmak fejlettségének longitudinális vizsgálata. In: Az iskolai sikerességet befolyásoló kognitív és affektív tényezők értékelése. szerk.: Molnár Gyöngyvér   s Korom Erzsébet. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt. Budapest, (143-161.)
- Makádi Mariann (2005): Földönjáró. Módszertani kézikönyv. 1. Gyakorló földrajztanárok és hallgatók részére. Stiefel-Eurocart Kft., Budapest. (43.; 57.)
- Makádi Mariann (2006): Földönjáró. Módszertani Kézikönyv. Gyakorló földrajztanárok és hallgatók részére. Stiefel-Eurocart Kft., Budapest.
- Makádi Mariann (2006): Fejlesztő feladatok földrajz. Tanári kézikönyv. www.ofi.hu/kiadvanyaink/(391-416) Letöltés: 2013.02.10.) http://www.tani-tani.info/54_szam. (letöltés: 2013. november 30.)
- Molnár Gyöngyvér (2013): Területspecifikus komplex problémamegoldó gondolkodás fejlődése. In: Az iskolai sikerességet befolyásoló kognitív és affektív tényezők értékelése. szerk.: Molnár Gyöngyvér   s Korom Erzsébet. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., Budapest (161-181.)
- M. Nádasi Mária (2010): Adaptív nevelés és oktatás. Magyar tehets  g  p  t   Szervezetek Szövetsége, Budapest
- Nahalka István (2001): A tanulás In: Falus Iván (szerk.): Didaktika (Elméleti alapok a tanítás tanulásához). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest (117-158.)

Nahalka István (2001): A természettudományos nevelés kutatásának és fejlesztésének kérdései. In: Báthory Zoltán - Falus Iván (szerk.) Tanulmányok a Neveléstudomány köréből. Osiris Kiadó, Budapest (373-389.)

Nahalka István (2001): Az oktatás célja. In: Golnhofér Erzsébet Nahalka István (2001): Pedagógusok pedagógiája. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 202-231.

Nahalka István (2002): Hogyan alakul ki a tudás a gyerekekben? Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Nagy Lászlóné (2010): A kutatásalapú tanulás/tanítás (inquiry-based learning/teaching, IBL) és a természettudományok tanítása. *Iskolakultúra* 2010. 12. szám (31-52.)

Neeb, Kerstin (2009): Új szelek a gazdaságföldrajz tanításában. A konstruktivista földrajztanítás perspektívái. GW-Unterricht, Nr. 113. (11-21.)

B. Németh Mária (2013): A természettudományos tudás változása 1999 és 2010 között a 7. évfolyamon. In: Az iskolai sikerességet befolyásoló kognitív és affektív tényezők értékelése. (szerk.: Molnár Gyöngyvér és Korom Erzsébet) Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt.; Budapest. (11-31.)

Nemzeti alaptanterv (2003). Oktatási Minisztérium, Budapest.

Pajtókné, Tari I. (2005): Új célok, új munkaformák a földrajz tanítása során. *A földrajz tanítása* 13.4. (16-20.)

Pöcze G. (1999): A helyi tantervek elfogadása az iskolákban. In: Palotás Zoltán (szerk.), 1999. Önkormányzat és közoktatás '99 Szekszárd, 1999. április 22-23. Tolna megyei Önkormányzat Pedagógiai Intézete, Szekszárd. 85-95.

Probáld F. (1999): A földrajz fejlődése a XX. sz. második felében. In: Mendöl Tibor: A földrajztudomány az ókortól napjainkig. (szerk. Perczel György) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest (224-257.)

Probáld F. (1999): A földrajztanítás Magyarországon In: Vizsgatárnyak, vizsgamodellek. Földrajz II. szerk. Ütőné Visi Judit (11-32.)

Probáld, F. : (1999): A földrajztanítás helyzete: visszapillantás, helyzetkép, kitekintés. *Földrajzi Közlemények*, 1-2. szám, (29-42.)

Rinschede, Gisbert (2007): Geographiedidaktik Ferdinand Schöningh UTB, Paderborn-München-Wien-Zürich, 3., völlig neubearbeitete und erweiterte Auflage

Somfai Zsuzsa (2006): A matematikatanítás gyakorlata. In: Hidak a tantárgyak között. Keresztntantermi kompetenciák és tantárgyközi kapcsolatok. szerk.: Kerber Zoltán. Tények és érvek sorozat. Országos Közoktatási Intézet, Budapest. (198-216.)

Somfai Zsuzsa (2006): A problémamegoldó kompetencia fejlesztése. In: Hidak a tantárgyak között. Keresztntantermi kompetenciák és tantárgyközi kapcsolatok. szerk.: Kerber Zoltán. Tények és érvek sorozat. Országos Közoktatási Intézet, Budapest. (94-105.)

Szabolcs Éva (2001): Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában. Műszaki Könyvkiadó, Budapest

Szeidemann Ákos (2013.): Fizika és Földrajz határán-tanítható-e a Coriolis-erő? Fizikai Szemle, 10. szám (352-357.)

Ütőné Visi Judit (2008): A kétszintű érettségi kihívásai a földrajz tantárgyban (277.) <http://www.ofi.hu/tudastar/utone-visi-judit> (letöltés: 2011. 06. 19.)

Ütőné Visi Judit (2009): A földrajz tantárgy helyzete és fejlesztési feladatai Új pedagógiai szemle, 2009. június <http://www.ofi.hu/tudastar/utone-visi-judit> (letöltés: 2011. 06. 19.) http://www.tani-tani.info/54_szam. (letöltés: 2013. november 30.)

Vágó Irén-Vass Vilmos: Jelentés a magyar közoktatásról 2010.(5. Fejezet: Az oktatás tartalma) <http://www.ofi.hu/kiadvanyaink/jelentes-2010/19-minoseg> (letöltés: 2013. 06.06.)

Vass Vilmos (2010): Az egész életen át tartó tanulást megalapozó kulcskompetenciák workshop tanulságai (társszerzővel) In. *Oktatás és Képzés 2010. Műhelybeszélgetések 2007. OKM, Budapest, (2008. 18-30.)*

<http://www.vassvili.hu/doksi/A%20Nat%202007%20es%20pedagogus%20kepzes.pdf>

(letöltés: 2013. április 17.), http://www.tani-tani.info/54_szam. (letöltés: 2013. november 30.)

Wulf Schmidt-Wulffen (2007): Eredményesen tanítani és tanulni - de hogyan? GW-Unterricht Nr. 108. (1-9.)

A disszertáció témájában megjelent publikációk jegyzéke – Szabó Júlia

Szabó Júlia: Álom és valóság – Földrajztanítás 2010

A Földrajztanárok Egylete és a Magyar Földrajzi Társaság Országos Földrajzi Konferenciája a budapesti Fazekas Mihály Gimnázium dísztermében (2010. május 15.)

Budapesti Nevelő, 2010. 3-4. szám, (97-101.)

Szabó Júlia: Új utakon -A tanárképzés jelene és jövője

Egy konferencia margójára

Budapesti Nevelő, 2010. 2. szám, (9-14. oldal)

Szabó Júlia: Gondolatok a pedagógus szerepről

Konferencia az MTA felolvasó termében (2009. nov. 26.)

Budapesti Nevelő, 2010. 1. szám, (80-88. oldal)

Szabó Júlia: Környezeti nevelés, Széljegyzet az integrációhoz

Természet-búvár, 2009. 1. szám, 64. évfolyam (36-37. oldal)

Szabó Júlia: A földrajztanár szerszámoszládája, avagy egy mérés elméleti háttere

Földrajzi Közlemények, Műhely, 133. évfolyam, 2. szám 2009 (189-199. oldal)

Szabó Júlia - Vízy Zsolt: A szaktanácsadó tapasztalatai a képesség-készségfejlesztés területén /Földünk és környezetünk műveltségterület (4. rész)

Budapesti Nevelő, 2009. 4. szám, (44-58. oldal)

Szabó Júlia - Vízy Zsolt: A szaktanácsadó tapasztalatai a képesség-készségfejlesztés területén /Földünk és környezetünk műveltségterület (3. rész)

Budapesti Nevelő, 2009. 3. szám, (5-19. oldal)

Szabó Júlia - Vízy Zsolt: A szaktanácsadó tapasztalatai a képesség-készségfejlesztés területén /Földünk és környezetünk műveltségterület (2. rész)

Budapesti Nevelő, 2008. 1. szám, (5-55. oldal)

Szabó Júlia –Vízy Zsolt: A szaktanácsadó tapasztalatai a képesség-készségfejlesztés területén /Földünk és környezetünk műveltségterület

Budapesti Nevelő, 2007. 3-4. szám, (5-40. oldal)

Demokratikus állampolgári nevelés az iskolákban (szerk.) Dr. Széchy Éva 2006. április

BMGE, Közoktatás vezetői szak, 2. oktatói-hallgatói kutató csoportja (11-21. oldal)

(2004-2006. közötti kollektív kutatások)

Szabó Júlia: Média modul: Módszertani segédanyag gyakorló földrajz tanárok és hallgatók részére In: Makádi Mariann: Földönjáró c. tanári kézikönyvének DVD-ROM melléklete (Részletek 4 tanítási órából.) (2006-2007)

Szabó Júlia: „Tankönyv kihívásokkal” 2000. október

„Mentor” pedagógiai lap

Támpont Tankönyvkritikai melléklet (9-10. oldal)

Szabó Júlia: „Régi tankönyvhöz új módszertani serkentők” 2000. június-július (14. oldal)
„Mentor” pedagógiai lap
Támpont Tankönyvkritikai melléklet (14. oldal)